

گزارش نشست علمی نقد و بررسی نرم افزار درایةالنور

ناقدان:

حجت الاسلام والمسلمین سرخه‌ای و مسجدی

ارائه کنندگان:

حجت الاسلام والمسلمین صفایی و مقیمی

اثربخشی، در حوزه پژوهش، پُررنگ‌تر است. این فعالیت‌ها، مبتنی بر حجم انبوهی از کارهای پژوهشی این مرکز است؛ پژوهشی که با دیگر پژوهش‌ها جهت حل مسائل، متفاوت است و در واقع، مقدمه‌ساز برای پژوهش‌هایی است که در مراکز دیگر شکل می‌گیرد.» دکتر بهرامی در ادامه خاطر نشان کرد: «چند مدتی است که این نگرش در مرکز به وجود آمده است که این پژوهش‌ها، ثبت و ضبط و منتشر شود و در معرض بررسی و نقد قرار بگیرد تا روند رشد آن، در بُعد فنی و محتوایی تسریع گردد.

دکتر محمدحسین بهرامی، رئیس پژوهشکده فناوری اطلاعات علوم اسلامی و مدیر گروه حدیث مرکز نور، به‌عنوان نخستین سخنران، بعد از تبریک هفته پژوهش و خوشامدگویی به حضار محترم، نکاتی را گوشزد نمود و گفت: «مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی در طی سه دهه فعالیت خود، توانسته است تأثیر بسیار جدی در حوزه‌های مختلف: آموزشی، پژوهشی و ترویجی علوم اسلامی بر جای گذارد که این

سخن نخست

در بیست‌ودوم آذرماه سال جاری، نشست علمی با همکاری مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) و انجمن علمی حدیث حوزه علمیه قم، در سالن اجتماعات نور برگزار گردید. در این نشست، محتوای علمی و قابلیت‌های فنی نرم‌افزار درایةالنور از سوی ناقدان و ارائه‌کنندگان، به نقد و بررسی گذاشته شد که در این گزارش، خلاصه‌ای از آن ارائه می‌گردد.

به همین هدف، پژوهشکده فناوری اطلاعات و علوم اسلامی تأسیس شد تا هرچه بیشتر بر کیفیت ابعاد تخصصی و پژوهشی محصولات نور بیفزاییم و در این حوزه، از همفکری کاربران و صاحب‌نظران نیز استفاده کنیم.»

مدیر گروه حدیث مرکز نور ضمن اشاره به اهمیت جلسه، بیان داشت: «تفاوت این جلسه نقد با دیگر جلسات مشابه، آن است که معمولاً نقد برای محصولاتی است که تازه منتشر شده‌اند؛ ولی این جلسه، برای نرم‌افزار «درایة‌النور» است که محصولی شناخته‌شده برای کاربران و محققان است و نیازی به معرفی ابتدایی این برنامه نداریم. باید اضافه کنم، نقدهایی که مطرح می‌شود، به دلیل فاصله زمانی تولید این برنامه، ممکن است خود دست‌اندرکاران نیز برخی از این اشکال‌ها را متوجه شده باشند و یا به توضیح بیشتر نیاز داشته باشند؛ البته کاستی‌هایی هم هست که ناقدان محترم مطرح خواهند کرد.»

ناقد اول:

حجت‌الاسلام دکتر سرخه‌ای

نخستین ناقد در این نشست، پژوهشگر فرهیخته، حجت‌الاسلام دکتر سرخه‌ای بود که ابتدا از مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی و محصولات ارزشمند و پویای نور تقدیر نمود و به بیان نکات و راهکارهای خود در خصوص نرم‌افزار درایة‌النور پرداخت و اظهار داشت: «ما در انجمن حدیث حوزه، سال‌هاست که با برنامه درایة‌النور کار می‌کنیم و کارگاه‌های مختلفی نیز برای حدیث‌پژوهان برگزار نموده‌ایم. مطمئناً

این محصول، از جمله نرم‌افزارهای شاخص نور به شمار می‌رود.»

این پژوهشگر علم رجال ادامه داد: «این جلسه نقد، مربوط به نسخه قدیمی درایه است و بنده وقتی شنیدم قرار است نسخه جدید این محصول تولید شود، امیدوار بودم که در برنامه جدید، محصول درایة‌النور، اسناد شیخ صدوق، رجال شیعه و جامع الأحادیث، همه در یک برنامه تجمیع شود تا کار تحقیق در حوزه حدیث و رجال، برای کاربران راحت شود؛ زیرا ارتباط تنگاتنگی بین سند و متن حدیث وجود دارد و خوب است که در کنار اسناد، به متون روایی هم دسترسی داشته باشیم؛ چون سند و متن، مکمل یکدیگرند.»

وی ادامه داد: «اشکالی که در حوزه محتوایی مطرح است، این است که ما نمی‌توانیم خودمان را از منابع اهل سنت، به خصوص در زمینه علم رجال، بی‌نیاز بدانیم؛ چون برخی توصیفات در این منابع، مثل طبقات ابن سعد و ابن حبان هست که در منابع شیعی وجود ندارد و اینها برای تکمیل و تصحیح تحقیقات رجالی و حدیثی، لازم است.»

سرخه‌ای به جای خالی قابلیت مهم «ترتیب اسانید» در برنامه اشاره کرد و اظهار داشت: «نکته دیگر اینکه ترتیب اسانید از ابتدا به انتها یا از یک جای خاص به قبل یا بعد، جایش در نرم‌افزار درایه خالی است؛ چون برخی محدثان، شاگردان خاص داشتند و پیگیری این زنجیره، از طریق ترکیب اسانید، به شکلی که عرض کردم، راحت است.»

حجت‌الاسلام سرخه‌ای ضمن پرداختن به اهمیت مباحث هوشمندسازی، گفت: «با توجه به بحث هوشمندسازی که الآن

در مرکز نور فعال شده، جای دارد که این توانمندی در درایه نیز پیاده‌سازی شود و مثلاً موارد تصحیف یا سقط سند، به صورت ماشینی گزارش شود. مواردی هم هست که در سند ابهام وجود دارد؛ مثل تعبیر «بعض اصحابنا» در کتاب کافی که همان سند و متن در نسخه صدوق، اسم راوی مشخص شده است. با مقایسه یکسری اسناد و متون روایات می‌شود این ابهامات را برطرف کرد.»

ناقد محترم، یکی دیگر از اشکالات درایة‌النور را وجود تعبیرهای متفاوت در برخی سندها دانست و افزود: «دلیل وجود عنوان معیار و اصلی در برنامه، برای همین است که تفاوت تعبیر در برخی سندها، روشن شود. گاهی در یک سند، راوی مبهم یا ناشناس تلقی شده است؛ ولی همان راوی، در سندی دیگر مشخص شده است که با هوش مصنوعی می‌توان اینها را به خوبی مشخص کرد.»

سرخه‌ای در ادامه گفت: «یکی از استفاده‌های هوش مصنوعی، تحلیل رفتار کاربر است که برای کمک به محقق، خیلی مفید و کاربردی است. رفع خطای کاربر هم بحث دیگری است که با تحلیل دیتا قابل حل است.»

از دیگر نظراتی که ایشان در نقد خود مطرح نمود، لزوم بحث مشابه‌یابی در درایة‌النور است. وی افزود: «دیدن مشابهات یک سند، برای کاربر لازم است. اگر قابلیت مشابه‌یابی جامع الأحادیث که البته ما به آن اشکالاتی داریم، در درایة‌النور هم اضافه شود، خیلی راهگشاست.»

این پژوهشگر علم حدیث و رجال

خاطر نشان کرد: «گاهی برخی محققان، متن حدیث را معیار اصلی قرار می‌دهند؛ درحالی‌که گوینده و راوی متن هم جزء ارکان حدیث به شمار می‌رود. پس، این گونه موارد، تکرار به شمار نمی‌رود. مسئله دیگر، اینکه یک سند، مشتمل بر یکسری اسامی است. وقتی یک روای را بررسی می‌کنید، در برنامه می‌توانید به آن رتبه‌ای خاص بدهید که این رتبه، در همه جا ساری شده است؛ ولی این کار، از نظر منطقی درست نیست؛ چون گاهی یک روای در یک سند، یک رتبه دارد و در سند دیگر، ممکن است رتبه دیگری پیدا کند. بنابراین، باید توجه داشته باشیم بخش فراوانی از تحلیل‌ها به منطق فازی برمی‌گردد که در حوزه رجال هم قابل استفاده است.»

ناقد دوم:

حجت‌الاسلام دکتر مسجدی

ناقد دیگر این نشست، حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر مسجدی بود که در شروع سخنان خود، به حدیثی از امام صادق(ع) و امام رضا(ع) اشاره کرد و گفت: «کار بشری، خالی از نقص نیست و اشکال‌هایی که ما مطرح می‌کنیم، برای ارتقای کیفی برنامه است و هرگز ناظر به اصل برنامه که بسیار خوب و ارزنده است، نیست و تلاش مرکز نور، در مسیر احیای احادیث و معارف اهل‌بیت(ع)، واقعاً شایسته تقدیر است.» اولین مسجدی همچنین، اظهار داشت: «اولین محوری که مورد نقد بنده است، مربوط به بحث سند است. ارزیابی اسناد، یکی از وظایف علم رجال است که در این برنامه به‌خوبی تعبیه شده است. اشکالی

که وجود دارد، این است که هرچند ارزیابی یکایک راویان درست است، اما نتیجه‌گیری مشکل دارد؛ مثلاً در کتاب وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۳۵۴، ح ۶۷۷۴، صالح‌بن‌الحکم که در سند روایت آمده، ضعیف است؛ ولی در برنامه، سند این روایت، صحیح ارزیابی شده است. این محقق علم حدیث، نقد بعدی خود را چنین مطرح کرد: «یکی از امکانات ارزشمند درایة‌النور، بازسازی اسناد است. لازمه ارزیابی یکایک اسناد، آن است که اول کل سند شناسایی شود و بعد، از اسناد همراه تفکیک شود. این مسئله، در برخی موارد اشکال دارد؛ مثلاً در اسناد مربوط به طاهر صاحب ابی‌جعفر، هفت سند است؛ ولی وقتی با دقت بررسی

این نگرش در مرکز به وجود آمده است که پژوهش‌های نور، ثبت و ضبط و منتشر شود و در معرض بررسی و نقد قرار بگیرد تا روند رشد آن، در بُعد فنی و محتوایی تسریع گردد. به همین هدف، پژوهشکده فناوری اطلاعات و علوم اسلامی تأسیس شد تا هرچه بیشتر بر کیفیت ابعاد تخصصی و پژوهشی محصولات نور بیفزاییم

می‌کنیم، می‌بینم شش مورد از این اسناد، به سه سند برمی‌گردد و هرکدام دو بار تکرار شده است.»

دکتر مسجدی ضمن اشاره به نمونه‌های دیگر در این باره، افزود: «اشکال دیگر این نسخه درایة‌النور، تصرف در برخی اسناد، برخلاف نسخه چاپی منبع است. تصحیح متون، کار ارزشمندی است؛ ولی این کار، در تخصص و چارچوب وظایف افراد متخصص است؛ نه یک برنامه‌نویس؛ برای مثال، حدیث شماره ۶ در نسخه چاپی جلد ۱۰ کتاب کافی صفحه ۱۱۰، سندش این است: احمدبن محمد عن علی بن الحسین عن محمد بن الحسین عن ابیه قال... اما همین سند در درایة‌النور به جای علی بن الحسین، علی بن الحسن آمده است. ضمن اینکه عن محمد بن الحسین، کلاً حذف شده است. چنین سندی را در کتاب کافی که در جامع الأحادیث هم هست، نمی‌بینیم. بدیهی است که نتایج جست‌وجو هم قاعدتاً ناقص خواهد شد. نظر بنده این است که تصحیح سند، در متن کتاب صورت نگیرد؛ بلکه در قسمت بازسازی اسناد انجام شود.»

حجت‌الاسلام مسجدی در بیان چهارمین نقد خود به نرم‌افزار درایة‌النور گفت: «در این برنامه، برخی تقسیم‌بندی‌ها نادرست است. در ارزیابی حدیث، پنج عنوان ذیل دیده می‌شود: صحیح، موثق، حسن، معتبر و ضعیف؛ درحالی‌که تقسیم به معتبر در اینجا صحیح نیست؛ چون در واقع، حدیث معتبر، مقسم برای سه نوع اول است؛ یعنی حدیث معتبر، به سه مورد: صحیح، حسن و موثق تقسیم می‌شود. همین اشکال، در بحث اقسام

اتصال نیز وجود دارد؛ موقوف، قسیم؛ مرسل و مرفوع و مسند نیست؛ زیرا اگر حدیث به معصوم ختم شود، به سه نوع: مرسل، مرفوع و مسند تقسیم می‌گردد؛ ولی چنانچه حدیث به معصوم ختم نشود، به آن موقوف گویند.»

این پژوهشگر علم رجال، در بخش نخست صحبت‌های خویش، به مباحث سندی پرداخت و در بخش دوم نقد خود که به حوزه راوی مربوط می‌شود، گفت: «آمار مربوط به راویان در بخش سند، اشکال دارد. باید اطلاعات دقیق و کاملی در اختیار کاربر قرار بگیرد تا تحلیل او هم دقیق و کامل باشد. برخی آمار، کامل و یا دقیق نیستند؛ مثلاً آمار تعداد اسانید یک راوی بدون حذف تکراری‌ها؛ یعنی گاهی یک متن با یک سند، در چند منبع تکرار شده است و کاربر وقتی در این باره کاوش می‌کند، گمان می‌کند که این راوی، چند روایت دارد؛ درحالی که یک روایت بیشتر ندارد.»

دکتر مسجدی به نمونه‌های دیگری نیز در این خصوص اشاره کرد و در ادامه افزود: «گاهی آمار مربوط به تعداد اسانید یک راوی، اشتباه دارد. برخی اسانید در کتاب کافی و به تبع در تهذیب و استبصار و وسائل، با تعبیر «عدة من اصحابنا» شروع شده که مراد از این عده، بر اساس مروی عنه، متفاوت است؛ مثلاً عده‌ای که از سهل بن زیاد نقل می‌کند، چهار نفرند و اسامی آنها نیز مشخص است. این عده، طی ۱۵۵۴ مورد در کافی از سهل بن زیاد نقل کرده‌اند و در نتیجه، باید این آمار، به آمار هریک از این چهار نفر اضافه شود؛ اما این آمار، افزوده نشده است؛ ضمن اینکه عبارت «عدة من

اصحابنا» باید ذیل عنوان معیار هم بیاید که نیامده است.»

وی در خصوص نقص اطلاعات برخی راویان گفت: «برای مثال، در کتاب کافی، ج ۳، ص ۱۹۷، حدیث ۱، سندی آمده که در آن، علی بن بلال است. وی راوی اصلی است؛ ولی این سند، در عنوان علی بن بلال نیامده است.»

ارائه روایت از کتاب وسائل و عدم ارائه آن از منبع اصلی؛ اعمال نشدن دیدگاه شخصی کاربر در ارزیابی برخی روایات؛ اشتباه در ثبت و تطبیق کتبه بر بعضی معصومان (ع) در «روی عن»؛ دقیق نبودن اطلاعات مربوط به طبقه و مرتبط شدن طبقه یک راوی به همه معصومین (ع) مثل سهل بن زیاد، از دیگر اشکالات نرم‌افزار درایة النور است که حجت‌الاسلام مسجدی با ذکر نمونه‌هایی چند، به بیان آنها پرداخت.

ارائه‌کننده اول:

حجت‌الاسلام حمید صفایی

مهندس صفایی، مدیر فنی پروژه درایة النور، ضمن تشکر از مطالب ارائه‌شده توسط ناقدان نشست، گفت: «نرم‌افزار مورد نقد، نسخه نهایی ما نیست و اشکالاتی دارد. نسخه اول درایة النور، در واقع، فاز اول از سه فاز این برنامه است که به دلیل هزینه و زمان زیاد، ناچار به حذف فاصله میان فازهای کاری مان شدیم. هرچه به نسخه‌های جدید پیش می‌رویم، درایة النور به سوی کاربرمحور بودن حرکت می‌کند. به همین جهت است که دیدگاه شخصی کاربر را در برنامه در نظر گرفته‌ایم.»

صفایی اظهار نمود: «در نسخه جدید

درایه، منابع رجالی و حدیثی خوبی ارائه شده و اسناد شیخ صدوق هم عرضه گردیده است. در کتابخانه این برنامه، ارتباط با اسناد بازسازی شده نسبت به قبل، بهبود یافته است. در کتاب‌های ثمانیه نیز ارتباط موجود، واقعی‌تر شده و ارتباط با فهرست نیز دقیق‌تر است.»

ایشان افزود: «فهرست‌های تخصصی هم در برنامه گنجانده شده است و در بخش اسناد، فهرست کاملی از ۱۸۳۰۰۰ سند روایات به همراه امکانات کاربردی، در اختیار محقق قرار گرفته است. از دیگر قابلیت‌های مفیدی که در این بخش تعبیه شده، این است که نسخه جدید درایة النور، سه نوع نمایش را در معرض استفاده قرار می‌دهد: فهرستی، جدولی و مشاهده هم‌زمان سند با حدیث.»

مدیر فنی نرم‌افزار درایة النور ادامه داد: «در این برنامه، جست‌وجو در: راوی سند، متن سند و متن حدیث تعبیه شده و همچنین، عملگرهای خوبی برای راوی در نظر گرفته شده است. محقق می‌تواند اسناد را به ابواب خاص محدود کند. افزون بر اینکه قابلیت پرش به اسناد یا نشانی مورد نظر، در این نسخه خیلی مطلوب‌تر شده است.»

حجت‌الاسلام صفایی گفت: «نکته مهم در نمایش جدولی، همان بحث ترتیب اسانید است که ناقدان محترم به آن اشاره کردند. در این بخش، می‌توان مثلاً بر مبنای کتاب به معصوم یا معصوم به کتاب، فهرست را چینش کرد، سندهای محدود شده یا جست‌وجوشده را از اول تا آخر مرتب نمود و با کلیک روی هر ستون، راویان را بر اساس ترتیب مورد نظر سامان داد.»

وی همچنین در توضیح سایر امکانات جدید در نسخه روزآمد شده درایه اظهار داشت: «مشيخه‌ها، به راوی وصل شده و این اتصال مشيخه به راوی، قابل مخفی کردن است. از دیگر قابلیت‌ها، امکان پالایش فهرست است؛ یعنی شما می‌توانید فهرست را به سند معصوم مورد نظر، کتاب و یا موضوع خاص محدود کنید و یا به ترکیب فهرست‌های تخصصی اقدام نمایید. علاوه بر این، در کارتابل راوی، جست‌وجوی کاملی در منابع رجالی که در نسخه قبلی درایه از همدیگر جدا بود، در اینجا به طور یکجا در اختیار کاربر قرار گرفته است.»

مدیر فنی پروژه درایه افزود: «اعتبارها، طبق عنوان معیار دسته‌بندی شده و در طبقه عنوان اصلی هم دسته‌بندی‌هایی صورت گرفته است و کاربر می‌تواند به مرتب‌سازی فهرست‌های دلخواه خود اقدام کند و در مجموع، قابلیت‌های جانبی خوبی برای استفاده محققان در نظر گرفته شده است. از دیگر توانمندی‌های برنامه، نمایش درختی است که در «روی عنه» و «روی عن» می‌توان ادامه مشایخ را تا آخر ملاحظه نمود. ارائه ابواب حدیث نیز از کارهای خوبی است که در این نسخه انجام شده است. از دیگر امکانات نسخه جدید درایه، مشاهده ارتباط میان دو یا چند راوی، و ملاحظه درخت قبل و بعد یک راوی است. برای درک بهتر ارتباط راویان، نموداری نیز در برنامه تعبیه شده شده است.»

ارائه‌کننده دوم:

حجت‌الاسلام محسن مقیمی

حجت‌الاسلام مقیمی، پژوهشگر بخش

رجال مرکز، در توضیح کارهای محتوایی و علمی انجام‌شده در نرم‌افزار درایه‌النور گفت: «نرم‌افزار درایه به برکت زحمات همه متخصصان و مهندسان و محققان مرکز نور به ثمر نشسته است.

در حال حاضر در درایه‌النور، بیش از ۱۸۳۰۰۰ سند بازیابی شده (صدوق، کتب اربعه و وسائل الشیعه) که افزودن منابع بحار الأنوار به برنامه، مجموعه اسناد را به حدود ۲۳۰۰۰۰ می‌رساند که در نتیجه، افزون بر ۲۲ هزار تعلیق، ۱۳ هزار تحویل، ۱۶ هزار ذیلی، ۵۳ هزار اشاره، ۵۱ هزار اضمار، و بیش از ۹۸ هزار الحاق مشيخه داشتیم. در نسخه جدید، ۱۶ هزار عنوان معیار از میان ۷۸ هزار عنوان اصلی، کار شده است.»

مقیمی کار پژوهش‌های رجالی را بسیار جزئی و حساس دانست و در ادامه افزود: «در طی این دو سال اخیر، ۸۰۰ هزار کد تعبیر در واسطه کار شده که اتصال سند را تعریف می‌کند. اگر این کدها خوب زده نشود، این اشکالاتی که حاج آقای مسجدي گفتند، پیش می‌آید؛ یعنی کار، حساس و دقیق است. ما برای ارزیابی این کدها، به طور معکوس عمل کردیم؛ یعنی از راوی به کد رفتیم و به واسطه کدهای معیاری که داشتیم، اشکالات کار را به شکل ماشینی رفع نمودیم. مطلب دیگر، تعبیر به معتبر در این نرم‌افزار، از کدهای راویان برخاسته است؛ راویانی که به صورت: رجل، من روی، بعض اصحابنا، جمع من اصحابنا و یا غیرواحد من اصحابنا آمده است. اینها دو دسته‌اند: برخی را معتبر تلقی می‌کنیم و بعضی را غیرمعتبر. در این زمینه، حدود ۷ هزار سند معتبر داریم.»

مقیمی، ضمن تأکید بر اهمیت بحث تمرکز در مباحث رجالی، اضافه کرد: «ما منابع رجالی و حدیثی لازم را به طور یکجا جمع می‌کنیم و خود این تجمیع، خیلی از مشکلات را حل می‌کند و در عمل، خروجی خوبی خواهد داشت.»

سخن پایانی

در انتهای این نشست علمی، طلاب، اساتید و حضار محترم حاضر در جلسه، به ارائه نظرات و پرسش‌های مورد نظر خویش درباره نرم‌افزار درایه‌النور پرداختند و متولیان و مسئولان مربوط به این برنامه رجالی، به آنها پاسخ گفتند. از جمله نظرها و پیشنهادهای عزیزان حاضر در نشست و نیز پاسخ‌گویان به پرسش فضیای حاضر در نشست، می‌توان به این موارد اشاره کرد: تغییر نام برنامه به اسمی مناسب و همسو با محتوای برنامه که یک محصول رجالی - حدیثی است؛ تعامل با کاربران در فضای مجازی از طریق راه‌اندازی شبکه‌ها و یا پیام‌رسان‌های اجتماعی؛ افزودن منابع رجالی و حدیثی مرتبط و لازم به برنامه، مثل منابع اهل سنت؛ اضافه کردن کتاب‌های مربوط به مصطلحات حدیثی؛ توضیح اصطلاحات و تعابیر خاص به‌کاررفته در برنامه همچون عنوان معیار و اصلی، برای کاربران؛ در نظر گرفتن تسهیلات و تحقیقات لازم برای کسانی که بعد از خرید نسخه اصلی محصول، قصد به‌روز کردن آن را دارند؛ الزام مدارس حوزوی برای آموزش محصولات نور به طلاب و محققان به عنوان ابزاری کارآمد جهت پیشبرد کیفی و کمی پژوهش‌های علمی و اسلامی. ●